

Nicolae Sacaliș-Calata

FILOSOFIA ȘI PEDAGOGIA CULTURII

| DE LA HOMER

| LA PLATON

| ȘI ZAMOLXE

Fundamentele culturii europene

□ Ediție revăzută și adăugită □

Părinților mei!

Această carte reprezintă o ediție revizuită, corectată și adăugită a lucrării „Pedagogia culturii - de la Homer la Platon”, apărută în 2005 și premiată de Academie.

---

*Dedic această carte colegilor: Anca, Lia, Bebe, Răzvan,
Dana C., Victor P., Viorel N., Bazac D., Dobre G., Nicolae O., Negreț I.,
și mai ales acelor colegi care au fost înlăturați din facultate și care au cunoscut
suferința, umilința și disperarea.*

*Colegilor din Institutul de Cercetări Pedagogice și Psihologice, desființat în
1982, care au înfruntat cu demnitate și curaj nedreptatea.*

*Colegilor de la Școala Ajutătoare Nr. 8 – dnei Catrinescu – unde,
pedepsit politic, am lucrat aproape un deceniu și am cunoscut
un colț de umanitate uitată.*

*Colegilor de la Universitatea de Stat Ohio: C. Kridel, P. Klohr, P. Shaker,
D.Hensgen, Becky J., Debby B.*

Colegilor de la U.N.A.T.C.: E. Bostan, C. Nichituș, Z. Țoneș și F. Zamfirescu.

*Colegilor de la Universitatea Creștină „Dimitrie Cantemir”: Prorector G. Pohoăță,
M. Condor, O. Costea, L.V. Negrea și C. Chiteș.*

Foștilor studenți: I. Tatu, E. Micu, M. Closh, C. Graure, S. Nedelcu.

*Prietenilor care m-au ajutat să scriu această carte: Z. Șovăilă, M. Radu,
S. Alvirescu, Jitka D., E. Hasse și O. Băluțescu.*

*Mulțumesc editurii Pro Universitaria pentru implicarea în acest proiect.
Recunoștință, de asemenea, zeilor, care au făcut posibilă
„ivirea“ acestei cărți.*

București, iulie 2012

CAPITOLUL 1

Pedagogia culturii

§ Pedagogia culturii și Zeul Ianus

Pedagogia culturii. Iată o sintagmă care vrea să propună și să lanseze o nouă și, în același timp, mai veche disciplină pedagogică. Un nou mod de a gândi și de a fi în lume; sau o nouă *dianoia* cum ar spune Isocrates. Să mai spunem, de la început, că nu este vorba doar de o știință pozitivă riguroasă și de laborator, ci de o *sophrosye*, adică de o înțelepciune la care ajungi pe măsură ce meditezi mai mult asupra omului și creșterii umane, culegând și decantând cunoștințe și teorii din toate științele și artele care până acum au încercat să dezlege misterul om sau să-l construiască. Valoarea pragmatică a acestei discipline, desigur, poate însemna un om și un cetățean mult mai conștient de el însuși și mai responsabil în societate și în lume, și politici culturale și sociale mult mai înțelepte și mai apropiate de ceea ce astăzi se cheamă „o dezvoltare durabilă“.

Pedagogia culturii se naște din apropierea și logodirea a doi termeni: din termenul „pedagogie“ și din termenul „cultură“, termeni care au o bogată istorie și o mare bogăție de sensuri și din doi părinți care dintotdeauna au fost apropiați, dar nu întotdeauna au făcut casă bună.

De aceea, pentru a evita neînțelegeri scolastice oțioase, vom spune, pentru început, că termenul „pedagogie“, în această formulă, are ceva de-a face cu educarea, creșterea și formarea omului și a generațiilor tinere, iar termenul „cultură“ se referă la toate activitățile și valorile învățate, inventate și create de om.

Pedagogia culturii, deci, are ca obiect fenomenul stufos și misterios al creșterii omului prin cultură și al dezvoltării culturii prin creșterea și formarea

omului. Pedagogia culturii este, pe de o parte, interesată de fenomenul unic al învățării și creației de cultură, de către om și, pe de altă parte, de formele și valorile culturale care stimulează și susțin dezvoltarea și formarea omului. Pedagogia culturii, cu alte cuvinte, se preocupă de cea mai mirifică întâlnire care are loc în univers: întâlnirea dintre om și cultură. Dintre omul care face cultură și dintre cultura care îl face pe om. Dintre cultura care creează o școală și școala care creează o cultură. Dintre omul care îl creează pe Dumnezeu și Dumnezeul care îl creează pe om.

Pedagogia culturii, prin urmare, se preocupă de fenomenul învățării și educației, fenomen care face din ființa umană o ființă culturală, și, în același timp, și de procesul prin care formele și valorile culturale influențează învățarea, formarea și educația omului.

Pedagogia culturii, ca și zeul Ianus, privește cu o față la om și la modul cum acesta se formează prin învățare și educație într-un mediu cultural, și cu o altă față, la cultura pe care omul o creează și dezvoltă cu fiecare generație.

Pedagogia culturii, deci, face distincție între cultura scolastică, cultura academică și cultura manifestă. Cultura scolastică este mediul anume creat și normat pentru a proteja, stimula, antrena, educa și forma generațiile tinere; cultura academică, sau oficială, este cultura depozitară a valorilor, formelor, personalităților și ideilor recunoscute și sancționate instituțional ca universal valabile; și cultura manifestă este cultura tânără germinativă și generatoare de noi valori și forme culturale care așteaptă și reclamă să fie testate și validate de cultura academică. Aici intră multe dintre valorile și formele culturale care astăzi sunt desemnate cu termenii de contra-cultură și subkultură.

Relația și felul în care aceste trei culturi interacționează și influențează formarea și dezvoltarea omului reprezintă un alt capitol de pedagogie culturală care așteaptă să fie scris. Să reținem numai conflictul, de acum istoric, dintre *gown* și *town*, dintre *universitas* și *polis* sau dintre științisti și politicieni, de care vom mai vorbi.

Revoluțiile, care în lumea modernă au făcut atâta vâlvă și au creat atâtea tragedii, au fost, printre altele, și ciocniri și coliziuni puternice între aceste trei forme de cultură. Iar așa-zisa accelerare a progresului uman nu înseamnă altceva decât o preeminență și o predominanță a culturii manifeste în raport cu celelalte.

Pedagogia culturii, cum lesne se poate bănui, este o disciplină hibridă și eterogenă deoarece ea presupune atât cunoașterea teoretică, cât și activitatea

practică, atât verbul „a ști“, cât și verbul „a face“, atât „a medita“ cât și „a proiecta“, atât „a învăța“ cât și „a crea“, atât „a crede“ cât și „a voi“. Pedagogia culturii, cu alte cuvinte, este teorie și terapie, știință și artă, educație și creație culturală. Ea presupune să știi să faci mâncare, să știi să te hrănești și chiar să știi să postești. Ca și politica, justiția sau medicina, pedagogia culturii este atât reflecție asupra comportamentului și vieții umane, cât și intervenție corectivă.

Fiind hibridă este și interdisciplinară și centripetă, spre deosebire de celelalte discipline și științe clasice care sunt centrifuge și pe măsură ce cunoașterea umană se extinde, se multiplică și subdivid în pătrățele tot mai mici și mai profunde de investigație și cunoaștere. Pedagogia culturii, prin urmare, are ceva de-a face: cu religia, cu filosofia, cu psihologia, cu sociologia, cu istoria, cu politica, cu genetica, cu medicina, cu economia, cu literatura și cu toate științele și artele care, într-un fel sau altul, se preocupă de cunoașterea, creșterea și dezvoltarea omului și a societății umane.

Folosind o metaforă, am putea spune că pedagogia culturii este o reuniune de oameni veniți din culturi diferite, și care, treptat, și obligați să comunice, învață și dezvoltă o limbă și o cultură nouă.

§ Pedagogia culturii și *paideia*

Dar ca această reuniune de oameni și savanți să construiască o pedagogie a culturii mai trebuie un ingredient foarte important, și anume, ei trebuie să devină conștienți de rolul pe care îl joacă educația și învățarea în dezvoltarea individului uman și a comunității umane, în istorie și în progresul uman.

Pentru că numai acolo unde omul iese din natură și de sub controlul instinctelor și a codului genetic și începe să-și pună problema propriei dezvoltări, dincolo de ereditatea naturală, potrivit unui model cultural, mai mult sau mai puțin rafinat, numai acolo el începe să facă pedagogie culturală. Și, dimpotrivă, așa cum vedem și astăzi, în așa-numitele comunități arhaice, de pigmei sau aborigeni, cu cât el trăiește mai aproape de natură, formarea și dezvoltarea lui rămân mai mult un proces natural decât unul cultural.

De aceea, în măsura în care popoarele au făcut istorie, ele au căutat, prin cultură și educație, să exprime procesul de afirmare și formare a unui exemplar

uman superior, a unui om care iese de sub controlul naturii și intră în procesul de formare prin cultură. Deci, pedagogia culturii caută să capteze și să explice tocmai acest proces inefabil, această voință și energie activă care sunt la lucru în istoria popoarelor, și care în decursul timpului, în cele mai diferite culturi, au ridicat omul din bestiarul naturii și l-au apropiat de zei.

Așa se face că pedagogia culturii nu este o simplă antropologie culturală, așa la modă în zilele noastre, care descrie și inventariază comportamente culturale, ci o știință și artă care caută să înțeleagă și stăpânească fenomenul formării și dezvoltării omului prin cultură. Cu alte cuvinte, am putea spune că pedagogia culturii este știința care măsoară gradul de educație și de modelare prin cultură al unui popor sau al unei comunități umane.

Și cu cât o comunitate umană s-a adunat mai riguros, mai temeinic și mai cu înțelepciune și a încercat, prin toate formele de cultură pe care le-a creat, să înalțe, cu fiecare generație intrată în istorie, specia umană, cu atât ea a posedat în cel mai înalt grad nu numai o cultură pedagogică, dar și o pedagogie culturală. Evident, că din această perspectivă avem, popoare care au dezvoltat o pedagogie culturală ca: egiptenii, evreii, grecii, românii, indienii, chinezii și comunități, popoare și societăți mai puțin active și mai puțin conștiente de valoarea pedagogiei culturale.

De aceea, pe bună dreptate, spune Werner Jaeger că: „Stabilitatea normelor în vigoare înseamnă și rezistența principiilor educaționale ale unui popor”.(1) Și, cu cât principiile educaționale ale unui popor și matricea lui pedagogică sunt mai solide, cu atât capacitatea lui creatoare este mai puternică. Și invers, cu cât principiile educaționale și matricea pedagogică a unei comunități sau a unui popor sunt mai slabe și mai puțin prezente în conștiința lui, cu atât realizările lui culturale sunt mai firave, mai perisabile și prezența lui istorică mai neînsemnată.

Din această perspectivă grecii, care au înțeles în cel mai profund sens acest adevăr, au creat *paideia*, care nu este altceva decât o pedagogie culturală, adică unul dintre cele mai sofisticate medii culturale de educare, formare și afirmare a omului. Sau, cum spune același autor, este ideea că educația este importantă pentru scopul oricărei realizări umane, că educația este „cea din urmă justificare a existenței societății și individualității umane”.(2)

§ Pedagogia culturii și întoarcerea la sine

Filosoficește vorbind pedagogia culturii confruntă omul cu o mare mirare și nedumerire care îl privește în cel mai înalt grad, și anume: de ce uneori mediul cultural este stimulat și generativ, cu alte cuvinte educogen, și de ce, alteori, dimpotrivă, este inhibitiv, distructiv și non-educogen? De ce uneori omul este creativ și de ce alteori este distructiv? De ce uneori își crește și protejează copiii și de ce, alteori, dimpotrivă, îi neglijează, nu și-i dorește sau chiar îi trimite la moarte? De ce uneori omul caută primăvara renașterii și alteori, dimpotrivă, iarna decadentei și stingerii? De ce uneori cântă și alege viața într-un elan pristin plin de creație și poezie, ca în *Cântarea cântărilor*, și alteori, dimpotrivă, se lasă sedus de îngerul morții care îi vorbește de *vanitatea vanităților* și caducitatea lumilor ca în *Ecleziastul*. Mai mult, de ce, toltecii și alte multe culturi, de exemplu, au dispărut în mod inexplicabil din istorie? De ce, de asemenea, omul modern se simte tot mai alienat și tot mai pierdut într-o cultură pe care, deși o produce el, și într-un elan creator nemaiîntâlnit până acum în istorie, totuși o simte străină și ca nefiind a lui.

Nedumerirea este, desigur, mai veche și ea a revenit din când în când, în atenția omului, mai ales în momentele de răscruce din evoluția lui, ca un fel de adagiu la motivul socratic, „omule cunoaște-te pe tine însuși“. Într-o formulă modernă superb formulată, motivul îl regăsim și la Eminescu când poetul, în poezia *Odă (în metru antic)* vorbește despre „întoarcerea la sine”, „pe mine Mie redă-mă“, spune poetul amintindu-ne în felul acesta că ori de câte ori omul s-a îndepărtat de sine, a fost în primejdie de a se pierde“. (3)

§ Homo educandus

Dar, și mai interesant, punând laolaltă cunoștințe de istorie, antropologie, pedagogie și psihologie, pedagogia culturii vine și propune o nouă antropogeneză și alături de *homo faber* și *homo sapiens*, strămoșii noștri iluștri, introduce în scenă și un alt strămoș, mai puțin cunoscut și mai puțin băgat în seamă, dar tocmai de aceea nu mai puțin prestigios: este vorba de *homo educandus*. Ce vrea să spună, însă, această nouă apariție?

Vrea să spună că strămoșul nostru, la un moment dat, printr-un proces misterios, pe care în lipsa unei denumiri mai exacte, îl numim mutație, a ieșit din ereditatea biologică și din programul genetic superb proiectat de natură, și a început să învețe. Adică a început să facă ceva ce nu-l mai învățase natura și nu mai era înscris în codul genetic. A mușcat, cu alte cuvinte, ca Adam, din pomul cunoașterii și a devenit *homo sapiens*. Sau, cum spune Arnold Gehlen, a devenit „animal cultural”.(4)

În acest proces de ieșire a omului din natură și alunecare a lui, treptat în cultură, un rol însemnat l-a avut grija prelungită, dincolo de instinct, pe care primii humanoizi au acordat-o descendenților lor. Această grijă prelungită stă la baza dragostei altruiste care, la rândul ei, a făcut posibilă, atât plasticitatea psihologică formidabilă a omului, cât și fenomenul unic al învățării.

Și grija prelungită, dusă dincolo de instinct, a fost prima învățătură și primul act cultural de naștere a omului. De aceea, și din această perspectivă, Heidegger are dreptate când spune că la rădăcina conștiinței stă grija. Că, însăși manifestarea conștiinței este „o chemare a grijii”.(5) Adevăr pe care mai târziu creștinii îl vor transforma într-o adevărată axiomă a existenței umane. Iar această grijă prelungită a făcut posibilă apariția platisticității umane care stă la baza învățării și dezvoltării umane, și care rămâne încă un mister.

Pentru că, într-adevăr, trecerea de la instinct și de la programul genetic la inteligență și reflexie obiectivă nu ar fi fost posibilă dacă în ființa umană, mai întâi, stările emoționale primare de grijă pentru noii-născuți nu ar fi scăpat din chinga instinctului și nu ar fi căpătat o caracteristică culturală. Deoarece să nu uităm, dragostea și inteligența au ceva în comun: ieșirea din eul egocentric și preocuparea de a cunoaște și a te îngriji de un altul. Dragostea și inteligența își caută și găsește obiectul în afara subiectului. Poate tocmai de aceea, numai atunci când iubești și înveți cu adevărat ieși din subiectivitatea egoistă și cunoști obiectivitatea altruistă.

Homo faber și *homo sapiens* au fost, prin urmare, înrudiți cu *homo educandus* și este greu de ghicit care din ei a avut primordialitate în nașterea omului. Probabil că s-au născut frățește ajutându-se unul pe celălalt.

Dar, odată apărute stările de grijă emoțională prelungită pentru puii de om, a apărut și prima nișă culturală și prima structură familială. Au apărut părinții și copiii care și-au transmis unii altora nu numai ereditatea biologică,

dar și ereditatea culturală. Din acest moment, evoluția filogenetică a omului practic încetează și începe evoluția lui culturală.

Închiderea circuitelor de evoluție biologică și deschiderea circuitelor de evoluție culturală s-au făcut, însă, cu un asemenea succes încât ereditatea culturală a omului a crescut exponențial, în timp ce ereditatea biologică a rămas aproape neschimbată. Adaptarea și selecția naturală au fost înlocuite de adaptarea și selecția culturală.

În ultimele secole, omul a dovedit o forță creativă culturală formidabilă, forță care, din păcate, pare să pună în pericol întreaga sa evoluție biologică. De aceea, cum ar spune Konrad Lorenz, câștigător al premiului Nobel, „Din cauza acestei disjunctii, oamenii sunt, în cel mai înalt grad, o specie amenințată”.(6)

Și ruptura tot mai accentuată care se produce astăzi între om și natură și între generații, însoțită de stingerea sentimentului de dragoste altruistă, care a stat la originea omului și l-a ținut legat de natură, este semnul cel mai îngrijorător care arată că specia umană se mișcă nu numai pe o spirală ascendentă, dar și pe o cărare descendentă. Probabil că din această perspectivă există o contradicție între *homo sapiens* și *homo educandus*, între sufletul uman și mintea umană, contradicție care își face simțită prezența în tot mai multe aspecte ale existenței omului contemporan. Sufletul uman format în milioane și milioane de ani în nișa ecologică a familiei și clanului, unde s-au dezvoltat cele mai puternice reacții și trăiri emoționale legate de protecția și grija pentru creșterea urmașilor, nu se împacă întotdeauna cu formele de viață impuse de mintea și cultura tehnologică care depersonalizează și rupe lanțul biologic al evoluției naturale. Ceea ce impune adaptarea și selecția culturală tehnologică nu se împacă cu ceea ce a format în om adaptarea și selecția naturală.

§ Religia ca pedagogie culturală

Religiile au fost, de la începuturile omului, cele mai impresionante creații culturale. Nevoia omului de a se însoți cu zeii și de a căuta o divinitate dincolo de natură rămâne încă un mister bine încifrat în sufletul uman și în ceea ce Mircea Eliade a numit *homo religiosus*. Dar dincolo de misterul sentimentului

religios rămâne faptul evident că toate marile religii au fost și mari pedagogii culturale, și au creat mari școli de învățatură. Din acest punct de vedere, o pedagogie a religiilor așteaptă încă să fie scrisă.

Să fie oare o simplă coincidență că, indiferent de arie și epocă, mai toate religiile omenirii au fost, în același timp, sisteme riguroase de norme și valori care au urmărit conservarea și perpetuarea vieții, învățături ecologice, coduri morale, formule de guvernare și, mai ales, sisteme de educație și formare a omului și de ridicare a lui dinspre întuneric spre lumină? Nu întâmplător de la Zamolxe, Zoroastru și Prometeu și până la Iisus lumina a fost simbolul progresului și inteligenței umane. Pretutindeni în lume, nașterea unei noi religii a însemnat și un nou avânt în dezvoltarea și emanciparea ființei umane, iar moartea unei religii a fost însoțită de fenomene de decadentă și regresie psihologică. De aceea, mulți din cei care astăzi vorbesc de laicitatea progresului științific și tehnologic din Statele Unite uită în fapt să amintească și de fervoarea și renașterea religioasă care sunt prezente în această țară. Uită, de exemplu, că Isaac Newton a fost nu numai un mare scientist, dar și un creștin devotat.

§ Avraam și masacrul inocenților

Din acest punct de vedere, înlocuirea sacrificiului uman cu cel animal operat de religia iudaică și creștină a constituit un salt formidabil în evoluția omului, deoarece în momentul în care omul descoperă că Dumnezeu, adevăratul Dumnezeu, iubește pe om și pe fiul lui așa de mult încât nu mai acceptă sacrificiul uman, el se desprinde cu totul de lumea animală de care până atunci mai era legat. Și momentul acesta este magistral fixat în Biblie ca o piatră de hotar în evoluția omului.

„Îngerul a zis: Să nu mai pui mâna pe băiat, și să nu-i faci nimic, căci știu acum că te temi de Dumnezeu, întrucât n-ai cruțat pe fiul tău, pe singurul tău fiu, pentru mine“.(7)

Avraam consimte să accepte noua ordine morală impusă de Dumnezeu și implicit prin această nouă ordine morală el nu mai trebuie să-și sacrifice copilul.

Să nu uităm că Agamemnon este obligat de vechile zeități să o sacrifice pe Ifigenia și că pruncuciderea și sacrificiile umane erau practici larg răspândite în religiile precreștine.